

Кузнецова Катерина Юріївна

старший викладач кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й.Б. Шада
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи 6, Харків, Україна

КРИТИКА МЕТАФІЗИКИ І ПОСТМЕТАФІЗИЧНЕ МИСЛЕННЯ: ТЕРМІНОЛОГІЯ Й ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

*Історичне самодистанціювання від класичної спадщини може розглядатися як типологічна риса сучасної філософії, що дозволяє характеризувати її як постметафізичну. Для багатьох дослідників «постметафізичне мислення» є зручним концептуальним конструктом, що підсумовує і висловлює основні мотиви сучасного філософування. У найзагальнішому сенсі під постметафізичним мисленням ми розуміємо ті форми мислення, зміст яких може бути зведений до положення про «завершення першої філософії». Значні термінологічні труднощі пов'язані з розрізненням або ототожненням «постметафізичного», з такими поняттями, як «антиметафізичне» та «неметафізичне». Отже, необхідно проаналізувати поняття «постметафізичне мислення» у порівнянні з поняттями «неметафізичне» і «антиметафізичне», що і постає метою статті. Дослідження виконане з опорою на концептуальні та методологічні засновки континентальної версії постметафізичного мислення, представлені в роботах Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, А. Бадью, Дж. Ваттімо, Ю. Габермаса, Ж.-Л. Маріона та інші. Ідея усунення метафізики пов'язана з усвідомленням сучасності як завершального етапу розвитку історії мислення, попереднім етапом якого була також і *philosophia prima*. Терміни «постметафізична філософія» і «постметафізичне мислення» вперше введені Ю. Габермасом. Наразі вони вже міцно закріпилися в дискурсі соціально-гуманітарних наук. Автор розглядає основні закиди в сторону метафізики та доходить висновку, що основним недоліком метафізики є її всеохопливість та універсальність. Постметафізична ситуація руйнує претензії метафізики на всеосяжність і одночасно призводить до розквіту найекзотичніших, найбільш реакційних форм антифілософії.*

Розмежування між антиметафізичною та постметафізичною стратегіями філософування є таким: остання є не відкиданням метафізики, а обмеженням її привілейованого доступу до абсолютного знання. Постметафізичне мислення виявляється способом оновлення філософії, який, з одного боку, відмовляє будь-якому світогляду або філософській системі у можливості пізнання граничних підстав буття, а з іншого – перенацілює філософію на осмислення наявного, повсякденного, не пов'язаного з надприродним існування людини. Таким чином, постметафізичне мислення створює умови для зміни ролі філософії: від власниці істинного знання про буття загалом до посередника у міждисциплінарній і міжкультурній комунікації.

Ключові слова: *постметафізичне мислення, подолання метафізики, Ю. Габермас, постметафізична філософія, антиметафізика.*

Вступ. Починаючи з ХІХ ст. західна філософія відчула низку фундаментальних трансформацій, які отримали відображення в численних проєктах «подолання» та переосмислення класичної спадщини. Ці проєкти можна умовно розділити на два нерівнозначні типи: проєкти з префіксом «анти-», що має значення протилежності і навіть ворожості (з обережністю до цього типу можна віднести також деякі проєкти з префіксом «де-»), та проєкти з префіксом «пост-», що означає наступність, стадіальність одного явища по відношенню до іншого. Також префікс «пост-» може вказувати на дещо відмінне, таке, що виходить за межі усталеного, залишаючи при цьому старе (як хронологічно, так і якісно) позаду себе. Слід відзначити, що більшість сучасних філософських дискусій стосується саме різноманітних «пост»: постструктуралізму, постмодернізму, постмодерністського богослов'я, постмарксизму тощо. Майже всі ці «пост-терміни» діють як маркери, що позначають ситуацію після модерну.

У 1987 році Юрген Габермас починає використовувати ще один термін з префіксом «пост-» – «постметафізичне», вживаючи цей епітет для категоріального та категоричного про-

тиставлення сучасного і традиційного, тобто метафізичного мислення. Говорячи про чотири теми, які відзначають сучасні напрями філософії (а це передусім аналітична філософія, феноменологія, західний марксизм і структуралізм, причому всі, крім феноменології, знаходяться в стані «пост-»; напрями ж сучасного ірраціоналізму взагалі не розглядаються), Габермас виділяє: 1) постметафізичне мислення; 2) ситуювання розуму, що включає його в практики життєвого світу й історизує його; 3) лінгвістичний поворот; 4) перевертання примата теорії над практикою або подолання логоцентризму. Термін «постметафізична філософія» збігається у Габермаса з терміном «сучасна філософія», але водночас не є синонімом «постмодерної філософії», оскільки остання Габермасом не визнається. Цю обставину коментує Лоренц Пунтель, говорячи про намагання Габермаса бути постметафізичним, але не постмодерним [3, р. 9].

Мета статті – проаналізувати поняття «постметафізичне мислення» у порівнянні з поняттями «неметафізичне» і «антиметафізичне».

Аналіз досліджень та публікацій. Прологом до численних проєктів критики і подолання метафізики стала постановка Берлінською академією наук у 1763 році питання, чи є метафізичні істини здатними до тієї ж очевидності, що і математичні істини, і, якщо вони на неї не здатні, яка природа їх достовірності та якою мірою вони можуть її досягти. Для одного з учасників конкурсу – І. Канта – це стане не тільки темою спеціальної роботи, а й проблемою, що трансформувала всю його творчість. Далі в розробці проблеми брали участь Г.В.Ф. Гегель, О. Конт, М. Шлік, Р. Карнап, Ф. Ніцше, М. Гайдеггер, М. Горкгаймер, Л. Вітгенштайн та інші.

У роботах Р. Мілльера, В.Г. Пушкіна, Ф.А. Єфремова, В.Ю. Кузнецова, В. Фурса, Ф.Е. Ажімова здійснюється дослідження генези установки на подолання метафізики, включаючи ті форми, які вона приймає в сучасному мисленні.

Власне спроби окреслити контури постметафізичного мислення і виявити відмінність метафізичного і неметафізичного мислення представлені в роботах Ю. Габермаса, Є. В. Борисова, Р. Рорті, Ж.-Л. Маріона. У виявленні основних рис постметафізичної онтології, хоча і не завжди акцентуючи увагу на її постметафізичному характері, допомагають дослідження трансформації сфери онтології після завершення філософії суб'єкта А. Бадью, Дж. Ваттімо, М. Бланшо, В. Декомба, М. Анрі, Е. Левінаса, Ж.-Ф. Ліотара, С. Забали.

Виклад основного матеріалу. «Постметафізичне мислення» у працях Габермаса постає складним і багатоманітним феноменом. Використовуючи різну оптику, Габермас визначає постметафізичне мислення: 1) з позицій, близьких до позитивізму, як складові сучасної філософської думки, що позначена негативним ставленням до метафізики і намаганням її подолати («Горизонт модерну зрушується»); 2) як парадигму сучасного мислення взагалі, до якої за суттю належать усі напрями сучасної філософії («Мотиви постметафізичного мислення») [6].

«Постметафізика» існує в вигляді множини постметафізичних проєктів, відносно схожих між собою, в різних галузях та лініях розвитку сучасної філософії (й поняття «метафізики, що підлягає подоланню» в контексті кожного постметафізичного проєкту набуває свого конкретного змісту). Вираз «постметафізична філософія» не стільки вказує на якийсь особливий «напрямок» у філософії, скільки фіксує факт її дистанціювання від базових презумпцій метафізичного мислення і метафізичного способу філософування, парадигмальним зразком якого треба вважати гегелівську філософію. Йдеться насамперед про дистанціювання від «метанаративів» і ідеї «макроісторії». Для багатьох дослідників «постметафізичне мислення» є зручним концептуальним конструктом, що підсумовує і висловлює основні мотиви сучасного філософування.

Значні термінологічні труднощі пов'язані з розрізненням або ототожненням «постметафізичного» з такими поняттями, як «антиметафізичне» та «неметафізичне». У Габермаса, наприклад, «антиметафізичними» постають не ті філософські напрями, які тотально критикують метафізику, а ті, які є її (метафізики) контррухами, але знаходяться всередині горизонтів можливого мислення, що встановлені метафізикою. Враховуючи, що до «метафізики», за Габермасом, належить мислення філософського ідеалізму від Платона (не включаючи Арістотеля) до Канта, Фіхте, Шеллінга та Гегеля, то «антиметафізичними» виявляються всі напрями

античної, середньовічної та новоевропейської філософії, крім ідеалізму та раціоналізму. Говорячи про «метафізику» Габермас має на увазі філософію суб'єкта, що розпочалася кантіанським переворотом. Таке обмеження метафізики у часі і у філософських напрямках пов'язане, безумовно, з основними характеристиками метафізики, які для Габермаса мають значно більше значення, ніж історико-філософські визначення метафізики.

Реакцією на габермасівське визначення метафізики та її критику можна назвати спробу неометафізичного повороту у вигляді спекулятивного реалізму, який нещодавно з'явився на філософській арені. Посилаючись на Луї Мореля, відзначимо, що послідовники цього міжнародного напрямку постулюють у континентальній філософії спекулятивний поворот, який характеризується критикою посткантівського онтологічного кореляціонізму та антропоцентризму (в термінології Квентина Мейассу, «філософія привілеїв») [2]. Альберто Тоскано, Рей Брасье, Грехем Харман, Квентин Мейассу та інші представники цієї течії намагаються повернути у центр уваги маргіналізовані за останні півтора сторіччя метафізичні питання, пов'язані з реабілітацією специфічних форм реалізму. Ці зусилля спрямовано на відновлення пошуків визначення відношень між онтологією та епістемологією і між мисленням та абсолютом. Таким чином, у спекулятивному реалізмі метафізика сприймається як мислення тотожності і єдності, що не протирічить теорії Габермаса.

Виключення Арістотеля з лав метафізиків у Габермаса, таким чином, є фігурою замовчування, бо аристотелівська метафізика, за влучним висловом С.М. Малкіної [11], не укладається в «прокрустове ложе» габермасівської «метафізики». Навіть більше, логічність аристотелівської метафізики могла б поставити під сумнів «постметафізичність» проекту Габермаса, яку останній постулює. Пунтель звертає увагу на складність у використанні та обмеженість габермасівської версії поняття «постметафізичне мислення», що, на нашу думку, є скоріше перевагою, бо доводить постметафізичність самої філософії Габермаса [3, р. 6]. У будь-якому разі остаточні кордони «постметафізичного» як такого досі не визначені.

Таким чином, «постметафізичне» завжди визначається як таке, що слідує за «метафізичним», як його визначає автор кожного окремого філософського проекту. На питання «Що таке, зрештою, метафізика?» у контексті постметафізичної філософії ми можемо дати дві наступні відповіді: це або теоретична конструкція, що виникає одночасно з дискурсом про її подолання (І. Іншев), або історично зумовлений невизначений остаточно концепт, тобто йдеться не про метафізику, а про метафізики (Ж. Бенуа) [5; 4]. Відтак метафізика виявляється філософським концептом або навіть серією концептів, оскільки вона відтворюється разом з переконфігурацією значення у кожному новому філософському проекті.

Загалом кордон між метафізичною та постметафізичною версіями філософії проходить по лініям «субстанціалізм – антисубстанціалізм», «есенціалізм – антиесенціалізм», «універсалізм – релятивізм», «монізм – плюразм» [8]. Основні методологічні засади метафізичного мислення були суттєво переглянуті. Насамперед критика з боку «постметафізичної» філософії стосується мотивів єдності, ідентичності, ототожнення буття і мислення, сакралізації теоретичного споглядального способу мислення і філософування. Метафізичні претензії на граничне обґрунтування знання виявилися недостатньо переконливими, замість них постметафізична філософія розглядає проблему обґрунтування теоретичного пізнання в донаукових практиках.

Для Габермаса проблема подолання метафізики і ствердження постметафізичного мислення пов'язана з прагненням визначити статус філософії в науковому світі в умовах зміненої наукової раціональності. Тому постметафізичне мислення, за Габермасом, характеризує не тільки позитивістів, але і Франкфуртську школу філософії, структуралістів, навіть раннього Гуссерля з його концепцією «філософії як строгої науки», хоча той і не говорив прямо про подолання метафізики, та й у розумінні науковості далеко розходився з позитивістами. Габермас не випадково розглядає постметафізичне насамперед у сцієнтистському ключі. Філософія загалом для нього «втратила автономію від наук, з якими вона повинна співпрацювати» [6, с. 16], хоча й усвідомлює те, що науки теж більшою чи меншою мірою залежні від філософських підстав і спекулятивного дискурсу.

Габермас твердить, що, зважаючи на виклик сцієнтизму і критику метафізики, філософія має змінити своє ставлення до науки. Оскільки філософія не може бути серйозним конкурентом окремим наукам у їх царині, разом з тим вона не повинна дистанціюватися або відмовлятися від науки і претендувати на привілейований доступ до істини, то для неї залишається лише одна роль інтерпретатора і посередника між наукою, технологією, правом та мораллю з одного боку і повсякденними комунікативними практиками з іншого [6, с. 17]. Таким чином коло інтересів філософії значно звужується, у ньому залишаються виключно повсякденні комунікативні практики. Таке обмеження задач постметафізичної філософії викликає потребу у переосмисленні поняття «філософська теорія», оскільки відмовляє філософії у пошуку нового знання або прагненні до істини як такої [3, р. 15]. На нашу думку, обмеження предмету філософії життєвим світом людини, тобто світом комунікативної діяльності, є слабким місцем теорії постметафізичного мислення і потребує переосмислення.

Мислення метафізики як відправної точки дає можливість конструювання цілісної гносеології, здатної розкривати головні характеристики суб'єкта взаємозв'язку, а також вказувати шляхи осягнення істини. На цій основі вибудовуються і всеосяжні моделі бачення історико-соціального розвитку в світлі лінійного прогресу. Постметафізична думка, критикуючи установки класичної метафізики, переходить до іншого, комунікативно орієнтованого філософського теоретизування. Згідно з ним весь спектр теоретико-світоглядних проблем доцільно розглядати тільки в форматі взаємозв'язків суб'єктів. Відбувається відмова філософії від абсолютистських домагань, з'являється прагнення її до посередництва між різними культурними сферами. Філософи усвідомлюють, що створювані ними ідеї історичні та невіддільні від контексту. Як наслідок такої перспективи визнаються контекстуальні онтологічні, епістемологічні, методологічні та ціннісно-нормативні стандарти теоретизування. Питання про підстави прийнятих конвенцій і можливості їх раціонального виправдання має значний дискусійний потенціал, який реалізується в суперечках радикальних постмодерністів та їх опонентів. Їх діалог демонструє актуальність традиційної метафізичної проблематики і необхідність її переосмислення в межах нових платформ філософування. Сучасна думка породжує такий феномен, як світські і релігійні варіанти «критичної» метафізики, яка націлена на відродження критично фундаментальних стереотипів метафізичного теоретизування [9, с. 152].

Габермас відзначає, що метафізичне мислення з'являється як мислення тотожності, заміщаючи собою міфологічне мислення. Міфологічне мислення розглядає відношення конкретних сутностей між собою, натомість метафізичне мислення трактує одиничні сутності у контексті їх відношення до єдності цілого. «Єдність і множина» – тема, яка була визначальною для метафізики. Метафізика намагається звести все до єдиного. «Єдине у метафізичній системі має бути всім та у всьому і водночас передувати всьому, щоб залишатися саме єдиним, має бути передумовою і лежати в основі всього. Метафізика заплутується в таких парадоксальних формулюваннях, оскільки, мислячи онтологічно, даремно намагається звести єдине, що, як первоначало, причина й сукупність усього суцього, лише й утворює перспективу, з якої множина може бути конкретизована до розмаїття суцього, до конкретних визначень предмета. На підставі цього вже Гайдеггер наполягає на онтологічній різниці між буттям і сущим, яка запобігає тому, аби перше асимілювалося у другому» [6, с. 127–128].

Постметафізична традиція філософування може асоціюватися з такою стратегією філософського запитування про буття, як метафізика відмінності, що традиційно протиставляється класичній метафізиці тотожності. Під останньою ми розуміємо стратегію, що акцентує свою увагу на виявленні та концептуалізації абсолютних першооснов буття. У цьому сенсі основна задача, що вирішується у межах цієї стратегії, полягає у тому, щоб підвести до єдиного засновку все те, що на перший погляд сприймається як хаотичний досвід випадкового. Саме такою постановкою задачі самоконститується класичне філософське знання, котре ототожнюється з метафізикою. Характерною рисою метафізики тотожності є те, що вона не проблематизує першооснову, вважаючи її самоочевидною і самототожною підставою, котра репрезентує себе через бінарні опозиції: буття-небуття, суб'єкт-об'єкт, єдине-множинне.

Саме ця теза підлягає сумніву в межах постнекласичної традиції філософствування. Її основне заперечення полягає в тому, що будь-яка бінарна опозиція не є граничною першоосновою. В результаті, артикульована постнекласичною традицією основа – це відмінність, яка функціонує і сама себе приховує між будь-якою наявною парою, передуючи її появі.

Націленість традиційної метафізики на єдине була поставлена під питання новою процедурною раціональністю, яка утверджується, починаючи з XVII ст. Якщо в метафізичному мисленні раціональність тотальна, оскільки вона мислиться як органічний компонент світу, з якого може бути виведена, то в сучасних науках раціональність редукується до раціональності процедур, які використовуються для вирішення проблем. Теорія більше не претендує на тотальне охоплення і привілейований доступ до істини, питання про істину вирішується локально, на рівні процедурної раціональності, яка і характеризує, за Габермасом, постметафізичне мислення. Процедурна раціональність не припускає існування єдиного гомогенного порядку та не претендує на єдність у множині явищ. Габермас вважає, що для нового типу раціональності опозиція сутність-явище перестає бути основною, замість неї використовується опозиція зовнішнє-внутрішнє, хоча, як справедливо відмічає С.М. Малкіна, остання опозиція навряд чи не відноситься до метафізичного мислення [11, с. 33].

Претензії метафізики на єдину універсальну істину і привілейований доступ до неї можуть бути порушені ще й через знищення фундаменту метафізичної системи, яким була ідея Бога як абсолютної субстанції. Саме «Бог» гарантував не лише саме існування абсолютної істини, але й можливість її пізнання засобами людського розуму, тобто співмірність світу і людського мислення. Ідея Бога, таким чином, забезпечувала сакральність теоретично-споглядальної позиції філософа. Якщо метафізика мислить суще як таке, виходячи з загальної і вищої основи, тоді саме деконструкція положення про підставу виявляється необхідною умовою подолання онтологічного проекту метафізики.

Теза про «смерть Бога» у такому контексті буде свідчити не тільки про десакралізацію світу, але і про послідовну десакралізацію філософського мислення. Десакралізація філософії означає подолання основних компонентів метафізичного мислення, таких як пошук абсолютних підстав всього сущого і побудова єдиної всеосяжної раціональної картини дійсності; опора на «чисте мислення», умогляд; самодостатність філософії, її віддаленість від інших сфер життя. Наслідками такого перегляду філософії є фрагментаризація проблемного її поля, спеціалізація філософських досліджень, приєднання філософської рефлексії до того, що існує незалежно від філософії (до фактичності людини, науки, суспільства, переживання тощо), втрата філософією самодостатності.

Погоджуючись з висновками Маккарті, можна говорити про три фундаментальні зрушення, що характеризують постметафізичну філософію. Це остаточна децентралізація суб'єкту, відмова від розуміння знання як репрезентації та легітимація присутності у філософії фігуративного виміру, непрямой комунікації, силових ефектів тощо [12].

Суб'єктивність та інтенціональність нині вважаються функцією форм життя та мовних систем, їх первинність підлягає сумніву. Піддається критиці і сама природа епістемологічного і морального суб'єкту, він більше не трактується як автономний, самостійний і прозорий сам для себе. Критика метафізичної тотальності усвідомлюється як передумова нових можливостей в гуманітарних науках, які відкрили для себе залученість суб'єкта в історичний контекст, в якому він породжує специфічні символічні системи та інститути [11, с. 34].

Відповідно, такий проблематичний, децентрований суб'єкт вже не може бути інтегрований в опозицію «суб'єкт – об'єкт». Навіть більше, виявляється, що «об'єктивні дані» завжди і необхідно суб'єктивно передінтерпретовані, а умовою пізнання «навколишнього» світу є наша сутнісна приналежність до нього. Таким чином, суб'єкт пізнання не протистоїть незалежному світові об'єктів, які він репрезентує у своєму знанні. Передумовою знання виявляється неартикульоване схоплення світу, а не наявність опозиції «суб'єкт – об'єкт».

Характер об'єкту також не залишається незмінним. Постметафізична філософія відмовляється від ідеї тотожності (самототожності) як онтологічної характеристики об'єкту і тематизує його контекстуальність і фактичність.

Відтак, оскільки «чистота» та логічна послідовність філософування опиняються під питанням, то філософії не потрібно більше відмежовувати риторику і поетику від теоретичного мислення. Закрита метафізична система повинна формулюватися мовою, що не вимагає інтерпретацій, тобто тут ми знову маємо справу з ілюзією чистоти, свободи від історичного та емпіричного контексту. Постметафізична раціональність вже розглядає мову як частину певної епохи і парадигми. Постметафізичне мислення повною мірою може себе реалізувати саме в лінгвістичному повороті, що дав засоби для аналізу «розуму, втіленого в комунікативній дії» [6, с. 44]. Для Габермаса лінгвістичний поворот означає відмову від метафізичних презумпцій наївного реалізму і класичного натуралізму. Якщо мова визначає межі уявлень про світ і знання світу, то не існує ніякої незалежної від мови онтології.

Постметафізична неопонятійність має справу не з набором зафіксованих значень, а з герменевтичною багатозначністю і її внутрішньою спрямованістю на рівноправну одночасну актуалізацію всієї множини потенційних смислів. Габермас пропонує звернутися до комунікативного простору людського існування як джерела певних спільних норм, що протистоять окремому індивідові, а з іншого боку, як засобу досягнення ситуативного, неабстрактного консенсусу. Саме в мові, на думку Габермаса, єдине виявляється як все, а не як одне. Тобто в мові виявляється множинність голосів єдиного розуму, який не зводиться ані до пустих формальних домагань метафізики, ані до релятивізму партикулярного мислення [10, с. 46]. На думку Габермаса, будь-який дискурс ґрунтується на особистих займенниках і тим самим виявляється спілкуванням завжди різних, хоча в чомусь і схожих, особистостей. Ця комунікативна основа ставить під сумнів єдність наукового дискурсу, віддаючи все на відкуп приватним комунікативним практикам. Саме тому ще однією ознакою постметафізичного мислення Габермас називає подолання логоцентризму, виражене також у приматі практики над теорією.

Постметафізична філософія зазіхає на те, щоб порушити примат теорії над практикою. Для Габермаса примат практики над теорією означає вибір на користь ситуювання розуму і відмову від універсалістських зазіхань розуму. Він зазначає, що сьогодні в багатьох сферах домінує контекстуалізм, який обмежує всі домагання істини рамками локальних мовних ігор і умовно прийнятих правил дискурсу і пристосовує всі стандарти раціональності до звичок або конвенцій, правильних тільки на місці [6, с. 46]. Йдеться не про остаточне виключення метафізики з філософського поля, а про переформатування самого цього поля таким чином, щоб метафізика втратила свою головну роль. Однак це в жодному разі не означає повернення метафізики у їх минулих формах, постметафізична філософія існує в ситуації (і частково сама її створює), коли неможливо вже бути «метафізиком».

Інтенція подолання метафізики в сучасній філософській та культурологічній рефлексії виникає з усвідомлення і концептуального осмислення двох корінних «вад» метафізичного мислення: редуccionізму, пов'язаного з необґрунтованим і невиправданим об'єктивуванням сущого (об'єктивуванням феноменів, які руйнуються в процесі об'єктивації) і спекулятивності, що виходить за рамки принципів верифікації та фальсифікації.

Об'єктивація як така є необхідним структурним елементом різноманітних форм людської поведінки. Проте, коли розриваються чи витісняються структурні зв'язки об'єктивації з її витоками, з тим, що принципово не об'єктивується, коли об'єктивація кваліфікується як метафізична, тоді вона стає проблемною. Подібна метафізична об'єктивація може бути виявлена як у наукових теоріях, так і в донаукових практиках індивіда, націлених на вираження загальності. Дотеоретичні феномени за такої об'єктивації піддаються деформації, яка є наслідком орієнтації на зміст та байдужості до перформативного виміру. Філософія у постметафізичному контексті має підтримувати необ'єктивований зв'язок зі світом, відкидаючи метафізичну тотальність всеосяжного єдиного.

Метафізика походить від спекулятивних здібностей людини, що робить її піднесеною над досвідом. Подібне уявлення про метафізику і філософію загалом склалося в античності і було сприйняте середньовічною філософією, у якій спекулятивне стало тотожним з умоглядним, інтелектуальною інтуїцією, спогляданням надчуттєвих і надемпіричних сутностей. Таке приві-

лейоване положення метафізики дало їй змогу, з одного боку, конструювати універсальні і всезагальні теорії світобудови, і, з іншого боку, випробовувати теоретичні бачення світу на універсальність. Як зазначає Д. Грязних: «Метафізична система і філософська спекуляція пов'язані одна з одною як мета і засіб: якщо система є кінцевим результатом пізнавальної діяльності, то спекуляція – спосіб отримання метафізичного знання. Метафізична система не може бути побудована іншим способом, ніж за допомогою спекулятивного мислення. Спекуляція – це метод розвитку метафізики» [7].

Проте спекуляція містить у собі елемент безпідставності. Витоки спекулятивної думки є не очевидними, оскільки їх не можна раціонально пояснити і пов'язати з емпіричною даністю. Поява спекулятивної конструкції пов'язана з певного роду інтуїцією, натхненням. Але інтелектуальна інтуїція, як доводить Кант, неможлива. Тому лише умовивід дає змогу помислити дещо, що не йде прямо з досвіду (навіть і можливого досвіду). І. Кант справедливо критикував метафізику саме за її надмірну умоглядність, яка не визначала істинний шлях пізнання.

Будь-яка дослідницька стратегія в постметафізичному аспекті є критикою метафізики і спробою її подолання. Можна виділити два шляхи критики метафізики: сциєнтистське виключення метафізики (позитивізм, аналітична філософія, критика метафізики у І. Канта та Г. Гегеля, пов'язана з розумінням науковості) та негативну метафізику (Ф. Ніцше, Т. Адорно, М. Гайдеггер, Ж. Дерріда). Позитивізм та сциєнтизм мають антиметафізичний характер, бо наділяють метафізику статусом персони *non grata*. Постметафізична філософія пов'язана не лише з критикою метафізики, але і з її аналізом і відкриттям нових ходів мислення. Бенуа, наприклад, пропонує розрізнити подолання метафізики як «метафізичний» проєкт, що розташовує себе «по той бік» філософії і вимушений «тягти на собі важкий тягар (покійну метафізику)», і менш радикальну критику, яка намагається триматися поруч зі створеними мовами і тому значно менш метафізичну за характером [4, с. 220]. Говорячи про горизонти метафізики, постметафізична філософія розташовує себе на цих самих межах.

«Критика метафізики» як тема або навіть жанр філософування створює певний дискурсивний фон філософії двох останніх віків. А. Бадью пропонує чотири заголовки, які означають дискурс про завершення метафізики: 1) переривання амбіцій метафізики та їх обмеження; 2) історична, інтелектуальна та політична вичерпаність метафізики; 3) недостатньо повна форма мислення у порівнянні з філософією життя та мисленням становлення; 4) суд історії над метафізикою та її технічним володарюванням. Цим чотирьом видам критики протилежні чотири види антиметафізики: 1) критична філософія, що функціонує завдяки дисципліні обмеження; 2) позитивізм, який звертається до математизованого експерименту (включно з логічним позитивізмом); 3) діалектика, для якої метою є подолання метафізичного принципу тотожності (крім Гегеля до цієї позиції тяжіють Маркс, Ніцше, Фрейд та Лакан); 4) герменевтика, яка здійснює антиметафізичний рух через дешифровку історії буття [1, р. 174–175].

А. Бадью зазначає, що ті якості, котрі висувалися метафізикою як необхідні для об'єктивного пошуку істини (незацікавленість, абстракція, спрощення, відділення) насправді приводять до безпредметного мислення. Але, за його думкою, не ця обставина служить головною причиною для критики метафізики, нею є ставлення до метафізики як до страшної сили, влада якої не обмежується університетською філософією, а, навпаки, поширюється на соціальне буття через блокування різноманітних антиметафізичних сил.

Чи може антиметафізика позбутися цих проблем? Так само як метафізика втілює волю до влади, так і антиметафізика виявляється боротьбою за владу з метафізикою, а отже, по суті, вона так само воля до влади – метафізика. Бадью називає антиметафізику «надметафізикою», оскільки вона, як і метафізика, вимушена користуватись непевністю та неточністю, але більш високого порядку, ніж сама метафізика [1, р. 181].

Висновки. Попри те, що кожна нова спроба подолання метафізики виявляється певною мірою метафізичною, їх створення і подальший аналіз дозволяють розвиватися фі-

лософському дискурсу як такому. Критика метафізики сприяє актуалізації філософії, розкриттю її можливостей, одночасно стаючи необхідною умовою для метафізики, яку вона доповнює. Антиметафізичне мислення намагається конструювати традицію метафізики як стійку форму, яка йому передує. Постметафізичне мислення аналізує проекти подолання метафізики з погляду послідовності трактовок сутності метафізики і послідовності критики метафізики, вбачаючи у кожному кроці цих послідовностей певне смислове зрушення. Йдеться про особливі практики та стратегії, що не відкидають метафізику та її критику, а дозволяють у них розібратися.

Отже, розмежування між антиметафізичною та постметафізичною стратегіями філософування є таким: остання є не відкиданням метафізики, а обмеженням її превілейованого доступу до абсолютного знання. Постметафізичне мислення виявляється способом оновлення філософії, який, з одного боку, відмовляє будь-якому світогляду або філософській системі у можливості пізнання граничних підстав буття, а з іншого – перенацілює філософію на осмислення наявного, повсякденного, не пов'язаного з надприродним існування людини. Таким чином, постметафізичне мислення створює умови для зміни ролі філософії: від власниці істинного знання про буття загалом до посередника у міждисциплінарній і міжкультурній комунікації.

Список використаних джерел

1. Badiou A. Metaphysics and the Critique of Metaphysics. *Pli*. 2000. № 10. P. 174–190.
2. Morelle L. Speculative Realism: After Finitude, and Beyond? *Speculations*, 2012. III. P. 241–272.
3. Puntel L.V. Habermas' postmetaphysical thinking: a critique. URL: https://www.philosophie.uni-muenchen.de/lehreinheiten/philosophie_1/personen/puntel/download/2013_habermas.pdf (дата звернення: 29.06. 2020).
4. Бенуа Ж. Преодоления метафизики. *Историко-философский ежегодник*. 2011. С. 205–222.
5. Борисов Е., Инишев И., Фурс В. Практический поворот в постметафизической философии. Т. 1. Вильнюс : ЕГУ, 2008. 211 с.
6. Габермас Ю. Постметафізичне мислення. / Пер. з нім. В. Куплина. Київ : Дух і літера, 2011. 280 с.
7. Грязных Д. Бытийные искания. Издательские решения, 2016. 130 с.
8. Демин И.В., Богданова Н.М. Феномен традиции в контексте современной философии истории: между историзмом и традиционализмом. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 6. Ч. 2. С. 414–418.
9. Ефремов Ф.А. Проблема постметафизического стиля мышления в западной философии второй половины 20-го – начала 21-го века : дис. канд. філос. наук: 09.00.03. Тверь, 2010. 183 с.
10. Захарченко М. Комунікативна етика «versus» релігійна філософія: погляд на людське взаєморозуміння. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Серія «Філософія»*. Випуск 16, 2014. С. 44–47.
11. Малкина С.М. Аналитика постметафизического мышления у Ю. Хабермаса. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Философия. Психология. Педагогика*. 2015. С. 31–36.
12. Після філософії: кінець чи трансформація? Упоряд.: К. Байнес та інші. / Пер. з англ. Київ : Четверта хвиля, 2000. 432 с

References

1. Badiou A. (2000). Metaphysics and the Critique of Metaphysics. *Pli*. № 10. P. 174–190.
2. Morelle L. Speculative Realism: After Finitude, and Beyond? *Speculations*, 2012. III. P. 241–272.
3. Puntel L.V. Habermas' postmetaphysical thinking: a critique. Retrieved from: https://www.philosophie.uni-muenchen.de/lehreinheiten/philosophie_1/personen/puntel/download/2013_habermas.pdf.
4. Benoist J. (2011). Preodoleniya metafiziki [Overcoming metaphysics]. *Istoriko-filosofskij ezhegodnik*. Pp. 205–222. [In Russian].

5. Borisov E., Inishev I., Furs V. (2008). Prakticheskij povorot v postmetafizicheskoj filosofii [A Practical Twist in Postmetaphysical Philosophy]. Vol. 1. Vilnius : EGU. 211 p. [In Russian].
6. Habermas J. (2011). Postmetafizyczne Myslenia [Postmetaphysical Thought]. Kiev : Dukh I Litera. 280 p. [In Ukrainian].
7. Gryaznykh D. (2016). Bytijnye iskaniya [Existential searches.]. Ekaterinburg : Izdatelskie resheniya. 130 p. [In Russian].
8. Demin I. V., Bogdanova N. M. (2014). Fenomen tradicii v kontekste sovremennoj filosofii istorii: mezhdru istorizmom i tradicijalizmom [The phenomenon of tradition in the context of modern philosophy of history: between historicism and traditionalism]. *Fundamentalnye issledovaniya*. Vol. 6. Part 2. Pp. 414–418. [In Russian].
9. Efremov F. A. (2010). Problema postmetafizicheskogo stilya myshleniya v zapadnoj filosofii vtoroj poloviny 20-go – nachala 21-go veka [The problem of the postmetaphysical style of thinking in Western philosophy of the second half of the 20th – early 21st century]. Tver. 183 p. [In Russian].
10. Zakharchenko M. (2014). Komunikatyvna Etyka “Versus” Relihiina Filozofia Pohliad Na Liudske Vzaiemorozuminnia [Communicative ethics “versus” religious philosophy: a view of human understanding]. *Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu “Ostrozka Akademiia” Seriia “Filozofia”*. Vol. 14. Pp. 44–47 [In Ukrainian].
11. Malkina S. M. (2015). Analitika postmetafizicheskogo myshleniya u Yu. Khabermasa. [Analytics of postmetaphysical thinking by J. Habermas]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya Filozofiya. Psikhologiya. Pedagogika*. Pp. 31–36 [In Russian].
12. Bajnes K. / Ed. (2000). Pislia Filozofii: Kinets Chy Transformatsiia? [After Philosophy: The End Or Transformation]. Kiev : Chetverta Khvyliia. 432 p. [In Ukrainian].

Kuznetsova Kateryna Yuriivna

Senior Lecturer at the Department of Theoretical
and Practical Philosophy named after Professor J.B. Schad
V.N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine

CRITICISM OF METAPHYSICS AND POSTMETAPHYSICAL THINKING: TERMINOLOGY AND BASIC CHARACTERISTICS

Historical self-distancing from the classical heritage can be considered as a typological feature of modern philosophy, which allows to characterize it as postmetaphysical. For many researchers, “postmetaphysical thinking” is a convenient conceptual construct that summarizes and expresses the main motives of modern philosophizing. In the most general sense, by postmetaphysical thinking we mean those forms of thinking, the content of which can be reduced to the position of “completion of the first philosophy”. Significant terminological difficulties are associated with distinguishing or identifying “postmetaphysical” with concepts such as “antimetaphysical” and “non-metaphysical”. Therefore, it is necessary to analyze the concept of “postmetaphysical thinking” in comparison with the concepts of “non-metaphysical” and “antimetaphysical”, which is the purpose of the article. The study is based on the conceptual and methodological foundations of the continental version of postmetaphysical thinking, presented in the works of J. Deleuze, J. Derrida, A. Badiou, G. Vattimo, J. Habermas, J. L. Marion and others. The idea of eliminating metaphysics is associated with the realization of modernity as the final stage in the development of the history of thought, the previous stage of which was also philosophia prima. The terms “postmetaphysical philosophy” and “postmetaphysical thinking”, first introduced by J. Habermas, are now firmly entrenched in the discourse of the social sciences and humanities. The author considers the main criticisms of metaphysics and concludes that the main disadvantage of metaphysics is its comprehensiveness and universality. The postmetaphysical situation destroys the claims of metaphysics to comprehensiveness, and at the same time leads to the flourishing of the most exotic, most reactionary forms of antiphilosophy.

The distinction between antimetaphysical and postmetaphysical strategies of philosophizing is as follows: the latter is not a rejection of metaphysics, but a restriction of its privileged access to

absolute knowledge. Postmetaphysical thinking is a way of renewing philosophy, which on the one hand denies any worldview or philosophical system the ability to know the limits of existence, and on the other – refocuses philosophy on understanding the existing, everyday, not related to supernatural human existence. Thus, postmetaphysical thinking creates the conditions for changing the role of philosophy: from the owner of the true knowledge of life in general to the mediator in interdisciplinary and intercultural communication.

Key words: *postmetaphysical thinking, overcoming metaphysics, J. Habermas, postmetaphysical philosophy, antimetaphysics.*